

تبیین مؤلفه‌های فضاهای اجتماعی در بافت‌های تاریخی (نمونه موردی مجموعه زندیه و شاهچراغ و محله سنگ سیاه شیراز)**

آرش دیده روشن^۱، حامد مضطرزاده^۲ ID

^۱ گروه معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. Arash.didehrowshan@yahoo.com
^۲ (نویسنده مسئول) گروه معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. Hamed.Moztarzadeh@gmail.com

چکیده

باتوجه به نیاز ذاتی انسان به زندگی اجتماعی و ضروری بودن آن، داشتن فضاهای جمعی مطلوب هماهنگ با فرهنگ و تاریخ یک بستر امری ضروری است. کیفیت نازل بسیاری از محیط‌های شهری معاصر و فقدان توجه به کیفیت کلی، حاصل عمل فرآیندهایی که محیط را به وجود آورده‌اند و نیروهایی است که در این فرآیندها عمل می‌کنند. ادبیات حاکم بر مطالعات انسان و محیط نشان می‌دهد مطالعه فضای کالبدی مستلزم ملاحظه فعالیت‌ها در آن است. مقصود از «بافت تاریخی» در کشور ما، بافت‌های شهری متعلق به دوره‌های ماقبل معاصر است که به لحاظ تاریخی و زمان پیدایش، متعلق به دوران قاجاریه و پیش از آن بوده منتهی می‌شوند. در بافت‌های تاریخی عناصری اصلی است که به خاطر وزن اجتماعی-اقتصادی آن‌ها و طریقه خاص ارتباطشان با دیگر واحدهای معماری-شهری، به‌عنوان عناصر اصلی شناخته شده‌اند، عبارت‌اند از: مسجد جامع، محله مسکونی و بازار. در این پژوهش سه مکان تاریخی-اجتماعی که از عناصر اصلی بافت تاریخی شیراز است مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق به‌صورت توصیفی و تحلیلی و با تکنیک پیمایشی به‌صورت پرسش‌نامه اجتماعی است. «مؤلفه اجتماعی» شامل تعاملات خودسازمان‌یافته چون برگزاری مراسم‌ها متناسب با مناسبات و رویدادهای فرهنگی و اجتماعی و مذهبی بالاترین امتیاز را کسب کرد و در رتبه‌های بعدی مؤلفه‌های ادراکی، فعالیت و کالبدی قرار گرفتند.

اهداف پژوهش:

۱. شناخت مفاهیم اجتماع‌پذیری و ریشه‌های تاریخی و فرهنگی آن‌ها در بافت قدیم شیراز.
۲. ارائه راه‌کارهایی مناسب برای محافظت از بافت تاریخی شهر شیراز.

سؤالات پژوهش:

۱. مؤلفه‌های فضاهای اجتماعی در بافت‌های تاریخی شیراز چیست؟
۲. چه راه‌کارهایی برای محافظت از بافت‌های تاریخی شیراز و فضاهای اجتماعی آن وجود دارد؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۴۹

دوره ۲۰

صفحه ۲۹۷ الی ۳۱۸

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۱۸

تاریخ داوری: ۱۴۰۰/۱۱/۲۱

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

کلمات کلیدی

فضای اجتماعی،
مؤلفه‌های اجتماعی،
اجتماع‌پذیری،
بافت تاریخی،
شیراز.

ارجاع به این مقاله

دیده روشن، آرش، مضطرزاده، حامد. (۱۴۰۲). تبیین مؤلفه‌های فضاهای اجتماعی در بافت‌های تاریخی (نمونه موردی مجموعه زندیه و شاهچراغ و محله سنگ سیاه شیراز). مطالعات هنر اسلامی، ۲۰(۴۹)، ۲۹۷-۳۱۸.

[dori.net/dor/20.1001.1
.1735708.1402.20.49.22.1](https://doi.org/10.22034/IAS.1735708.1402.20.49.22.1)

[dx.doi.org/10.22034/IAS
.2022.333170.1897](https://dx.doi.org/10.22034/IAS.2022.333170.1897)

** این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری نویسنده اول، تحت عنوان "تبیین مؤلفه‌های فضاهای اجتماعی در بافت‌های تاریخی (نمونه موردی مجموعه زندیه و شاهچراغ و محله سنگ سیاه شیراز)" است، که به راهنمایی دکتر حامد مضطرزاده در دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز در حال انجام می‌باشد.

مقدمه

امروزه فرآیند احیای بافت‌های تاریخی شهرهای دارای قدمت کشور، بیشتر براساس نگرش‌های کالبدی و زیباشناسانه است. این موضوع باعث کم‌رنگ شدن و نادیده گرفته شدن سرزندگی و تحریکات اجتماعی در این فضاها شده است. باتوجه به نیاز ذاتی انسان به زندگی اجتماعی و ضروری بودن آن، داشتن فضاهای جمعی مطلوب هماهنگ با فرهنگ و تاریخ یک بستر امری ضروری است (فلامکی، ۱۳۹۰: ۹۵). کیفیت نازل بسیاری از محیط‌های شهری معاصر و فقدان توجه به کیفیت کلی، حاصل عمل فرآیندهایی که محیط را به وجود آورده‌اند و نیروهایی است که در این فرآیندها عمل می‌کنند. تأثیر و مسئولیت-درست یا غلط- متوجه صنعت ساختمان است. نویسندگان DERT دانش‌نامه طراحی شهری شرکت مسکن (Liewelyn-Davis, ۲۰۰۰) عنوان می‌کنند که فرآیند توسعه و بازیگران آن در نظامی گرفتارند که باعث ساخت‌وساز می‌شود اما «مکان» خلق نمی‌کند و مقید به خصوصیات به‌طور عمده محافظه‌کارانه، کوتاه‌مدت و ناشی از عرضه‌گرایی صنعت ساختمان است. انحطاط محیطی ضمناً ناشی از تأثیرات انباشتی تصمیمات تبعیض‌آمیز طراحان شهری «ناوارد» است. به عبارت دیگر «بافت‌های کهن شهر مکانی خلاق و زنده برای درک موقعیت انسان در جهان و پیوند او با گذشته‌اند، مکانی برای دگرگونی محیط و تغییر نگاه به زندگی حال و آینده» (اعتصام و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۰). بنابراین می‌توان در روند احیای بافت‌های تاریخی باتوجه به فضاهای اجتماع‌پذیر شهری به‌عنوان بستر برقراری روابط و تعاملات اجتماعی از رویکردهای صرفاً کالبدی فاصله گرفت و نیاز ذاتی انسان را برای داشتن روابط اجتماعی برآورده ساخت (محسنی و زمانی‌فرد، ۱۳۹۸: ۷۲). بی‌میلی افراد به معاشرت و همیاری‌های اجتماعی و ناهنجاری‌های رفتاری و بی‌تفاوتی به عرصه‌های جمعی و عوارض ناشی از زندگی پرسرعت و مهاجرت‌های پی‌درپی و عدم ثبات سکونت در مکان‌های مشخص از سویی و فقدان فضاها و مکان‌های جمعی مناسب از دیگر سو، نیاز به طراحی و ایجاد آن‌ها را تشدید می‌کند (گل، ۱۳۸۹: ۹).

مراکز اجتماعی یا جمعی، فضاهایی هستند که روزانه پذیرای قشر و گروه وسیعی از شهروندان از کودک تا پیر، زن و مرد و با هر دین و نژادی هستند؛ بنابراین مراکز اجتماعی از پتانسیل کافی جهت تقویت انسجام اجتماعی، توسعه اقتصادی و ارتقای کیفیت زندگی جمعی برخوردار می‌باشند (حاج محمدلو و قدوسی‌فر، ۱۳۹۶: ۱۲). تحقق مسائل مذکور، لزوم توجه به نوع طراحی و کیفیت بصری فضاهای اجتماعی را می‌طلبد تا این فضاها قادر باشند تا حد چشم‌گیری از محرک‌های محیطی کاسته و سبب افزایش سرزندگی و نشاط در جامعه شوند. مدیریت صحیح مراکز اجتماعی می‌تواند به نمودار غیررسمی سبب افزایش دانش جمعی و مهارت‌های فردی و اجتماعی ساکنان شهرها شود؛ این امر در سایه مشارکت مردم در امور اقتصادی، سیاسی و مدیریتی شهر و نیز افزایش سطح تعاملات اجتماعی آن‌ها محقق می‌گردد (اهری سلماسی و خسرونیا، ۱۳۹۷: ۱۱۵۴). البته نباید نقش عناصر فیزیکی محیطی را مانند نمادها و نشانه‌ها را در افزایش آگاهی و درک بصری شهروندان نادیده گرفت. بر این اساس، باید به مراکز اجتماعی به‌عنوان بستری برای تشویق شهروندان به امر مشارکت و پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی و نیز آموزشگاهی برای انتقال دانش و آگاهی‌های لازم برای بهبود کیفیت زندگی شهروندان نگرست.

فضاهای شهری به دلیل جوانب فیزیکی و کالبدی خود، نوعی فضای نمادین، ادراکی، مادی و حقیقی است که با شهر و کالبد شهر پیوندی عمیق دارد. بنابراین یک فضای شهری، فضایی است که عنصری هویت بخش از یک شهر تلقی می‌شود؛ به طوری که اغلب شهرهای بزرگ را می‌توان به واسطه فضاهای شهری آن بازشناخت. شهروندان علاقه‌مند به شرکت در نمایش‌های اتفاق افتاده در بستر شهر هستند. نمایش‌هایی که در یک لحظه هم بازیگر آن باشد، هم تماشاچی، بنابراین هرچه رویدادها و وقایع در شهر قوی‌تر باشد، شهر جذاب‌تر می‌شود و فضاهای جمعی به‌عنوان بستر این رویدادها و وقایع در شهر بوده و به شهر هویت و زندگی و شاکله می‌بخشد. به اعتقاد بسیاری از اندیشمندان، بالاترین مرحله بلوغ فرهنگی، اجتماعی شهروندان یک شهر در فضاهای شهری به‌وقوع می‌پیوندد؛ همان جایی که علاوه بر فرم و کالبد دارای مفهومی وسیع‌تر به‌عنوان محتواست (گل، ۱۳۸۷: ۳۲). بنابراین، فضاهای جمعی به‌عنوان بطن حیات اجتماعی و شهری امروزی مطرح بوده و دارای ابعاد مختلفی می‌باشند، اما به‌نظر می‌رسد در کشور ما به‌جز محدود مواردی در حیطه طراحی شهری، همچنان به تعاریف نظری موضوع پرداخته و کم‌تر به مردم، فعالیت‌های آنان و فضاهای ویژه آنان توجه شده است؛ در صورتی که امروزه در شهرهایی که عرصه‌ای برای زندگی جمعی پیش‌بینی نمی‌شود، حیات شهری نیز در آن جریان ندارد. بدین ترتیب شهر بدون فضای جمعی را می‌توان شهر بی‌توجه به حضور شهروند ارزیابی نمود.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است لذا نوشتار حاضر که به روش توصیفی و تحلیلی انجام شده به بررسی این مسئله پرداخته است. این پژوهش درصدد آن است که به بررسی تأثیر فضاهای اجتماع‌پذیر در بافت تاریخی شهر (شیراز) با هدف آشنایی و آشتی دادن مردم با تاریخ این شهر بر شکل‌گیری فرهنگ اجتماعی در جامعه توسط احیای رابطه متقابل انسان و فضای شهری با تأکید بر احیای حس غنای مکان بپردازد. طراحی محیطی چندعملکردی برای حضور و زندگی دوباره بخشیدن به بافت‌های تاریخی که امکان پیوند مردم با ریشه‌های تاریخی، سنت و فرهنگ ایشان را ضمن آمیختن آن با نیازهای امروز پدید آورد. ایجاد پلی برای پیوند نگاه امروز مردم به گذشته‌ای که سال‌هاست مورد بی‌توجهی قرار گرفته نیز از مسائلی است که نیز در این پژوهش به آن پرداخته خواهد شد.

۱. اجتماع‌پذیری و بافت تاریخی

درباره فضای اجتماعی تحقیقات بی‌شماری صورت گرفته که شمار بسیاری از این تحقیقات به بررسی ویژگی‌های مثبت فضاهای اجتماعی پرداخته‌اند؛ در نتیجه، این تحقیقات محققان اجتماع‌پذیری و ویژگی‌های اجتماعی را یکی از عوامل اساسی در فضاهای اجتماعی می‌دانند: از جمله می‌توان به مطالعه‌ای اشاره کرد که بر روی بیش از ۱۰۰۰ قطعه فضای اجتماعی شهری در کشورهای مختلف دنیا انجام شده، نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که ۴ عامل اساسی: دسترسی و به‌هم پیوستگی، آسایش و تصویر ذهنی، استفاده‌ها و فعالیت‌ها، اجتماع‌پذیری در موفقیت فضاهای اجتماعی مؤثرند. توجه به بعضی ویژگی‌های بافت شهری قدیمی ایران از راه پیگیری عناصر سازنده شهر که بیشتر تعیین‌کننده به‌شمار

می‌آیند، موضوع بررسی اجمالی ما است (فلامکی، ۱۳۹۰: ۱۶۲). شناخت بافت‌های شهری - چه تاریخی و چه غیرتاریخی - نمی‌تواند بدون شناخت بستر سرزمینی شهر و بی‌اتکا بر ساماندهی تولید از عامل‌ها و انگیزه‌های انسانی و متعالی که استمرار حیاتشان مقارن با پایداری ارزش‌های انسانی - مدنی است، به درستی فهمیده شود (شاه‌تیموری و مظاهریان، ۱۳۹۷: ۱۴۷). بافت شهری تاریخی نیز به‌عنوان بزرگ‌ترین حوزه تاریخی مورد مداخله، مکانی زیرمجموعه شهر امروزی و بهره‌مند از خصوصیات خاص شهر است که در آن بر اثر گذر زمان ارزش‌هایی ذخیره شده که با آشکار شدن آن‌ها در هر زمانی، بُعد تاریخی به خود می‌گیرد. این بافت در ایران دارای عناصری اصلی است که به خاطر وزنۀ اجتماعی - اقتصادی آن‌ها و طریقه خاص ارتباطشان با دیگر واحدهای معماری - شهری، به‌عنوان عناصر اصلی شناخته شده‌اند. این عناصر عبارت‌اند از: مسجد جامع، محله مسکونی و بازار (حناچی و پورسراجیان، ۱۳۹۱: ۱۷۱). با نگاهی به بافت‌های تاریخی، این نکته مشهود است که نمودارگیری و حیات آن‌ها در تداومی تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و محیطی به‌صورتی هماهنگ و منسجم عیان گردیده است. ساکنان این بافت‌ها هویت خود را از طریق ارتباطات اجتماعی و مشارکت در ایجاد این فضا‌های ماندگار دریافت می‌کردند. تأثیر چنین مکان‌های ماندگار در نموداردهی به هویت فردی و اجتماعی ساکنان، در مقطعی از حیات خود بر اثر تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نتیجه ورود تکنولوژی‌های جدید، جهانی شدن و تراکم فضا - زمان، کم‌رنگ شده است (صبوری، ۱۳۹۴: ۴۵).

در ارتباط با اجتماع‌پذیری به‌عنوان یک مؤلفه اصلی، تنوع به‌عنوان یک شاخصه غیرعینی مطرح شده و از میزان حضور کودکان، بانوان و سالخورده‌گان به‌عنوان یک معیار سنجش نام می‌برد. تحقیق مطالعاتی که در زمینه احیا و ساخت مراکز اجتماعی در بافت تاریخی صورت گرفته است، بیشتر با دیدگاهی کلی‌نگر بوده، و کم‌تر به شناخت ارزش‌های معنایی آن‌ها پرداخته شده است، استفاده از دیدگاه معنایی در این تحقیق روش جدیدی است که سبب بازآفرینی بافت‌های تاریخی از طریق آگاهی‌بخشی به طراحان و تقلیل نمودار اشاره شده در بنا‌های معاصر خواهد بود. و تداوم مطالعات می‌تواند به گسترش عمق و دامنه دانش در این حوزه کمک فراوانی نماید. در جدول (۱) به خلاصه مطالعات نظریه‌پردازان داخلی و خارجی در باب باززنده‌سازی بافت‌های تاریخی پرداخته شده است.

جدول ۱. خلاصه مطالعات مقالات پیشین در بافت تاریخی منبع: نگارنده

نظریه‌پردازان	نام محقق	طرح تحقیق	مهم‌ترین نتایج
خارجی	لودوک	طرح مبانی حفاظت و مرمت آثار	تخریب و بازسازی، به بازگرداندن بنا به نمودار اصلی آن
	راسکین	طرح مبانی حفاظت و مرمت آثار	مرمت محتاطانه تاریخی را با روحیه‌ای کاملاً رومان‌تیک

کارا تر شدن بناهای گذشته	افزودن بناهای جدید به بناهای تاریخی	بویی تو	
ارزش هر بنا به محیط اطراف آن بستگی دارد	هنر ساختن شهرها	کامیلوسیت	
عدم ساخت بنای مدرن در کنار بنای تاریخی	ساختارهای جدید	جیووانونی	
«مراکز اجتماعی» به منظور حضور ساختارهای جدید در زمینه‌های تاریخی	برنامه‌ریزی شهری و شهرهای دارای آثار باستانی در جهان	ایکروم	
ساخت‌وسازهای جدید باید روح زمان حاضر را القاء و بیان کنند	ارزش‌گذاری به منظور حفاظت	برنارد فیلدن و یوکا یوکیلتو	
طراح می‌تواند عیناً عناصر معماری را از ساختمان‌های اطراف کپی کند و از سوی دیگر از فرم‌های کاملاً جدید برای دگرگون کردن و بهبود بخشیدن ویژگی‌های بصری ساختمان‌های موجود بهره جوید	معماری زمینه‌گرا	برنت سی برولین	
معماری گذشته را «ابزار طراحی» برای نیازهای زمان حال می‌دانست و به شهرسازی و معماری توصیه می‌کرد	گزیده منظر شهری	گوردن کالن	
بین ساختمان‌های موجود و طرح پیشنهادی ارتباطات بصری کافی به وجود آید.	طراحی زمینه‌گرا	ریچارد هدمن	
ساخت‌وسازهای جدید در بافت‌های تاریخی به لحاظ حفظ و تداوم حیات کالبدی، اجتماعی و اقتصادی بافت و نیز به منظور بهبود وضعیت زندگی و سطح رفاه اجتماعی و هماهنگی با نیازهای امروز.	مراکز اجتماعی در بافت‌های تاریخی	محمد مسعود	ایرانی
نمای هر ساختمان در مجموعه شهری که در آن حضور دارد مؤثر است.	-----	منوچهر مزینی	

بدنه به‌عنوان عنصری سه بُعدی، محل تلاقی ویژگی‌ها و جنبه‌های خصوصی، معماری بنا و جنبه‌های اجتماعی و شهری است.	کیفیت فضا	جهانشاه پاکزاد	
طراحی بناهای جدید می‌بایست سازگار با زمینه تاریخی موجود در نظر گرفته شود و درک زمینه و سازگاری با بناهای مجاور، هرگز بر تقلید صرف متکی نبوده.	رهنمودهای طراحی برای ساختارهای جدید در زمینه تاریخی	یلدا شاه تیموری و حامد مظاهریان	
ارتباط سنت با تجدد و قدمت با نوشدن در وجدان توسعه ما حل نشده است و ما نتوانسته‌ایم میان ارزش‌های نهفته در بافت‌های تاریخی با ارزش‌ها و استانداردهای رفاه که باید در ساختمان‌ها و محیط‌های شهری امروزی وجود داشته باشد هم‌خوانی و هماهنگی ایجاد نماییم و این ارزش‌ها را با یکدیگر جمع کنیم.	معماری شهری خیابان ناصرخسرو شیراز	کامران صفامنش	
حرمت و بدنه‌سازی سطوح و نماها با توجه به مطالعات در سبک‌های قالب	ساماندهی و بهسازی گذر مروی	سازمان زیباسازی شهر شیراز	
عدم همکاری میراث فرهنگی با ساکنان در خصوص نوسازی و بازسازی ساختمان‌های قدیمی، عدم رسیدگی مناسب و به هنگام از سوی شهرداری برای رفع معضلات محله نسبت به سایر محله‌های شیراز، کم بودن عرض معابر و ایجاد ناامنی برای عابران، عدم وجود زیرساخت‌های شهری مناسب از قبیل شبکه‌های حرکتی فاضلاب، برق و گاز	محله عودلاجان شیراز	محمد رضا صبوری دودران	

در ارتباط با ارتباطات و تعاملات اجتماعی در شهر نیز نظرات انطباق‌پذیری‌های طبیعی مطلوب، امکان بقای بهتر بعضی از موجودات را نسبت به موجودات دیگر فراهم می‌آورد. بقا با میزان حمایت یک موجود از موجود دیگر نیز تقویت می‌شود. بین موجودات زنده رابطه‌ای اجتماعی وجود دارد، که متعالی‌ترین نمودار آن ویژه انسان است. روابط اجتماعی

به انگیزش اجتماعی و پاسخ آن، که انگیزشی برای پاسخ های بعدی است بستگی دارد (کارمونا و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۲۳). در این روابط حداقل دو موجود زنده یا بیشتر مشارکت دارند. رفتار اجتماعی ویژگی اساسی زندگی همه موجودات زنده است، ولی در انسان ها پیچیدگی های بیشتری دارد. حلقه رفتاری تعامل اجتماعی، هم مقاصد ابزاری و هم مقاصد نمادین را تأمین می کند (لنگ، ۱۳۸۳: ۹۰). هر زمان دو فرد با هم در فضایی یکسان باشند، فعالیت اجتماعی به وقوع می پیوندد؛ تا همدیگر را ببینند و به هم گوش فرا دهند، ملاقات کنند، که در نوع خود گونه ای از ارتباط است؛ نوعی فعالیت اجتماعی. ملاقاتی حقیقی، صرفاً حضور داشتن در فضا بندی برای دیگری است، نوع جامع تری از فعالیت اجتماعی (گل، ۱۳۹۶: ۱۸).

هر جا مردم باشند- در ساختمان ها، همسایگی ها، مراکز شهرها، مناطق تفریحی و امثال آن- به طور کلی می توان تصدیق کرد که حضور مردم و فعالیت های انسانی، سایر افراد را جذب می کند. انسان ها مجذوب یکدیگر می شوند؛ دور هم جمع و با هم جابه جا می شوند و در پی جادادن خودشان در کنار دیگران اند. فعالیت های جدید در مجاورت رویدادهایی شروع می شود که پیش از این در حال رشد هستند (گل، ۱۳۹۶: ۳۱). به طور عام قلمرو فضای اجتماعی به تمامی فضاهایی اطلاق می شود که توسط مردم قابل دسترسی و استفاده باشد. بنرجی (۲۰۱۴)^۱ اظهار می دارد که طراحان شهر معنای وسیع تری از زندگی در فضاهای باز اجتماعی را (به طور مثال، قلمرو اجتماعی اجتماعی- فرهنگی مردم و فعالیت های مربوط به آن ها) به جای معنای محدودتر این فضاها که تنها شامل کالبد فیزیکی این فضاهاست مدنظر دارند. وی معتقد است که گرچه از نظر طراحان بیشتر زندگی اجتماعی در فضاهای اجتماعی نمودار می گیرد، اما این زندگی اجتماعی در فضاهای خصوصی چون پارک های تفریحی، فضاهای تجاری کوچک، کافی شاپ ها، کتابفروشی ها و سایر مکان های سوم نیز جریان دارد. در طراحی شهری عموماً توجه به ایجاد فضای اجتماعی است (به طور مثال فضاهایی که تقابل فرهنگی و اجتماعی را آسان کرده و ایجاد کرده اند). بدون توجه به اینکه فضا ذاتاً اجتماعی یا خصوصی قابل دسترسی اجتماعی مردم باشد (منصوری و جهان بخش، ۱۳۹۵: ۶۳). در نتیجه می توان گفت فعالیت های اجتماعی تمام فعالیت هایی است که به حضور دیگران در فضاهای اجتماعی وابسته است. فعالیت های اجتماعی شامل: کودکان مشغول بازی کردن، احوال پرسی و گفت و گو، فعالیت های جمعی از انواع مختلف و در آخر- همچون اغلب فعالیت های اجتماعی همگانی- ارتباط های منفعل، که می تواند به صورت نشستن ساده و گوش فرا دادن به سایر مردم باشد. انواع گوناگون فعالیت های اجتماعی در بسیاری از مکان ها به وقوع می پیوندد: در سکونت گاه، فضاهای بیرونی خصوصی، باغ ها و بالکن ها، ساختمان های اجتماعی، محل کار و امثال آن. ولی در این زمینه تنها فعالیت هایی تجربه می شود که در مکان های اجتماعی قابل دسترس اتفاق بیفتد (گل، ۱۳۹۶: ۱۶). این فعالیت ها را می توان فعالیت های «برآیند» نیز نامید، زیرا تقریباً در تمامی موارد از فعالیت های مرتبط با دو دسته دیگر تکامل پیدا می کنند و در پیوند با فعالیت های دیگر توسعه می یابند. به این دلیل که مردم در فضای یکسان هستند، [یکدیگر را] ملاقات می کنند، از کنار هم عبور می کنند، یا صرفاً در مخروط دید [همدیگر] هستند. فعالیت های اجتماعی خود به

^۱ - Banerjee

خود رخ می‌دهند، چون نتیجه مستقیم حرکت مردم و بودنشان در فضاهای یکسان هستند. این امر می‌رساند که هرگاه فعالیت‌های اجباری و اختیاری شرایط مطلوب‌تری به فضاهای اجتماعی می‌دهند، فعالیت‌های اجتماعی به‌طور غیرمستقیم تقویت می‌شوند (گل، ۱۳۹۶: ۱۷).

به‌طور کلی نتایج حاصل از مطالعات این بخش از پژوهش بیانگر آن است که فضاهای جمعی و نمودارگیری آنان امری خود به خودی و وابسته به فعالیت‌های مختلف افراد جامعه و زمینه‌های موجود جهت برقراری ارتباطات انسانی است. در جدول ۲ به عوامل مؤثرتر در نمودارگیری فضاهای جمعی پرداخته شده است.

جدول ۲. عوامل مؤثر بر اجتماع‌پذیری فضا. منبع: نگارنده

مؤلفه	ابعاد
اجتماع پذیری	مکان و دسترسی
	فرم، هندسه، نظم، هارمونی، هارمونی، تنوع ابعاد و تناسبات و سایر ابعاد زیبایی شناختی
	نمودارسازی و چیدمان فضاها
فعالیتی	راهنماها و موانع حرکات کاربر
	ارزیابی عملکردی فضاها
	نحوه استفاده کاربران از فضا
	شرایط و ویژگی‌های اجتماعی انجام فعالیت

شناسایی ابعاد و اجزای تشکیل‌دهنده فضاهای جمعی اجتماعی، ابعاد مؤثر در نمودارگیری مکان باید به‌درستی مشخص شود. به‌منظور توضیح و تفسیر فضاهای اجتماعی در بافت تاریخی، افراد مختلف محتوا یا حوزه توجه را بیان و مطالعه کرده‌اند. اما بسته به زمینه کاری یا جهت‌گیری خاص آن‌ها نسبت به موضوع، آن‌ها اغلب یک یا چند زمینه را جسورانه‌تر از سایر زمینه‌ها تجزیه و تحلیل کرده‌اند. مکان فضایی است که برای یک فرد یا گروهی از مردم معنی دارد. این تعریف به‌صورت "مکان = فضا + معنی" (هرسیون و داریوس^۲، ۱۹۶۶: ۱۵۸) رالف بیان می‌کند که "مکان ترکیبی از مکان، منظر، دین، مسیر، افراد دیگر، تجربه شخصی، اهمیت و حفاظت از خانه و" زمین است برای مکان‌های دیگر. "او معتقد است که درک مکان می‌تواند منجر به بازسازی و نگهداری اماکن موجود و ایجاد مکان‌های جدید شود (رالف، ۱۹۷۶:

^۲ Harrison & Dourish

۲۹). در نظریه نمودار شهر لینچ معنای فضا را نتیجه رابطه بین عناصر فضا و ساختارهای ذهنی ناظر می‌داند. در این تعریف، عناصر و اجزای فضا عواملی هستند که توسط آن‌ها محیط فیزیکی تعریف می‌شود. الگوهای ذهنی در تعریف لینچ شامل همه مفاهیم و ارزش‌هایی است که شامل فرهنگ، شخصیت، موقعیت، تجربه و ... کاربران فضا می‌شود. او معنای مکان را معادل مفهوم هویت تعریف می‌کند و معتقد است که "هویت به این معناست که فرد تا چه حد می‌تواند مکانی را به‌عنوان مکانی متمایز از سایر مکان‌ها تشخیص دهد یا تشخیص دهد؛ به‌طوری‌که دارای یک مکان خاص، منحصربه‌فرد و حداقل شخصیت منحصربه‌فرد" (لینچ، ۱۳۸۷: ۱۶۸). به‌عنوان مثال، افرادی مانند راب کریر^۳ (۱۹۷۹) زمینه‌های مورفولوژیکی و فیزیکی فضاها را بیشتر مطالعه کرده‌اند. رفتارگرایانی مانند ویلیام وایت و یان گل تأکید بیشتری بر فعالیت‌ها و رفتارهای اجتماعی در عرصه‌های اجتماعی و تاریخی داشته‌اند. مونتگومری^۴ (۱۹۹۷) مناطق تاریخی را با تأکید بیشتر بر بُعد اقتصادی بررسی می‌کند. افرادی کوبین لینچ و جک نسر^۵ (۱۹۹۸) ابعاد بصری، ادراکی، معنایی و روانی را بیشتر مورد بررسی قرار داده‌اند. در مورد زمینه‌های مورد علاقه در عرصه اجتماعی، ما طبقه‌بندی جدیدی از اجزای تشکیل‌دهنده عرصه‌های اجتماعی در زمینه تاریخی ارائه می‌دهیم به‌نظر می‌رسد علاوه بر مؤلفه‌های ذکر شده که در این سال‌ها توسط نظریه‌پردازان معمار و شهرسازی پیشنهاد شده است، مؤلفه‌های دیگری نیز وجود دارد که بقا و کیفیت زندگی در فضاهای اجتماعی را تضمین می‌کند. گاهی فضاها، علی‌رغم طراحی مناسب و توجه اولیه به چهار جزء کالبد، عملکرد، معنا و زمینه اجتماعی، از کاهش تدریجی کیفیت رنج می‌برند.

۲. مدل مفهومی

باتوجه به آنچه بیان شد، کیفیت‌های عرصه اجتماعی قابل طبقه‌بندی به چهار مؤلفه "کالبدی"، "عملکردی"، "اجتماعی" و "معنایی" است، که مؤلفه "مدیریت" ضامن تحقق آن‌هاست. درواقع افراد بر اساس تجارب، ارتباطات اجتماعی، احساسات و افکار خود در بستر کالبدی فضا به آن مفهوم مکان می‌بخشند (سردمن، ۲۰۱۳). گیرین مکان را با سه مشخصه موقعیت جغرافیایی ویژه، نمودار کالبدی و هویت شامل معنا و ارزش تبیین می‌کند (گیرین، ۲۰۰۰). رولف (۱۹۷۶) و کانتر (۱۹۷۷) به‌طورکلی عناصر اصلی مکان را می‌توان شامل قرارگاه کالبدی، فعالیت‌های درون آن و معانی بر خواسته از آن دانست به رابطه عاطفی میان انسان و مکان و ابعاد مختلف تجربه مکان توسط افراد پرداخته است. بنابه اعتقاد وی محیط دارای معانی مختلفی از جنس معانی مثبت و منفی است که این معانی بسته به نوع تجربه یک محیط توسط افراد به‌دست می‌آید. یک محیط ممکن است برای فردی دارای معنای مثبت بوده و برای فردی دیگر، معنایی منفی به‌همراه داشته باشد که این امر وابسته به نوع ادراک و نحوه تجربه محیط توسط افراد است. گونه‌های مختلف تجربه محیط توسط افراد به پیش‌زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی آن‌ها بستگی دارد (مانزو، ۲۰۱۵).

^۳ Krier

^۴ Montgomery,

^۵ Nasar

۱۹). در جدول ۳ به جمع‌بندی نظریات نظریه‌پردازان در باب نمودارگیری فضاهای اجتماعی در بافت‌های شهر می‌پردازیم.

جدول ۳. جمع‌بندی نظریان اندیشمندان مختلف در مورد مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده فضاهای اجتماعی (منبع: نگارنده)

مؤلفه	اندیشمندان															
	مکان	خاطره‌انگیزی	تاثیرپذیری فرهنگی	آسایش فرهنگی	فرهنگ‌پذیری	تعاملات اجتماعی	امنیت	حضورپذیری	آسایش	سرزندگی	دسترسی	راحتی	حفاظتی	تسهیلات	فعالیت بیرونی	فعالیت
ادراکی (معم)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
		✓					✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
		✓					✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
		✓					✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
اجتماعی	✓				✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	✓			✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	✓			✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
کالبدی		✓	✓	✓	✓			✓			✓	✓				
			✓								✓	✓				
		✓			✓			✓			✓	✓				
			✓					✓			✓	✓				
فعالیت		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓		✓	✓	✓
		✓	✓	✓			✓	✓			✓	✓		✓	✓	✓

به‌دنبال نتایج نظرات نظریه‌پردازان نشان داده شده در جدول ۲، چهار جزء کالبدی، ادراکی، فعالیتی و اجتماعی برای ارزیابی و مرور انتخاب شد. در جدول ۳ اجزای کلی ذکر شده و زیرمؤلفه‌های موردنیاز در جهت سنجش در پژوهش استخراج می‌شود و سه فرضیه زیر برای پژوهش قابل ارائه می‌باشد:

۱. عدم برنامه‌ریزی صحیح و کارا توسط مدیران و مسئولان شهری باعث فرسودگی و متروکه شدن بافت‌های تاریخی شهری شده است. ضمن اینکه تأکیدی بر ارزش آثار به‌جا مانده در بافت تاریخی شهری آن‌طور که درخور و شایسته است، نمی‌شود که این معضل، خود، باعث تحلیل‌رفتن ظرفیت‌های اجتماعی موجود در بافت تاریخی و به حاشیه‌رفتن فضاهای اجتماع‌پذیر آن شده است. با احیا و ایجاد مراکز دارای خصوصیات

اجتماع‌پذیری در بافت تاریخی شهری می‌توان پویایی و سرزندگی را به آن برگرداند، همچنین به موازات این امر می‌توان گامی مؤثر نیز جهت رفع نیاز مردم به اجتماعی‌شدن، ارتباط با شهر و بازیابی هویت ایشان نیز برداشت.

۲. بافت‌های تاریخی شهری امروزه می‌توانند به‌واسطه ارزش‌های تاریخی و فرهنگی که دارند، مکان‌ها و مراکز با کیفیتی جهت برپایی رویدادهای شهری و اجتماعی، ایجاد کنند که زمینه‌ساز و پدیدآورنده بستر اجتماع‌پذیری در فضای شهری نیز می‌باشند.

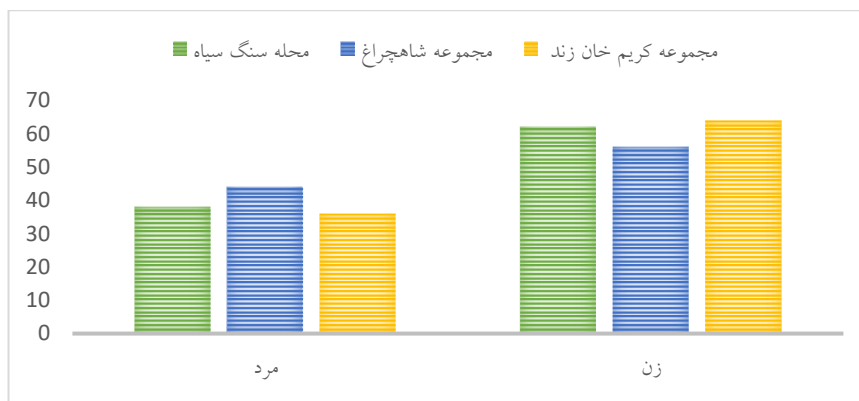
۳. حضور مردم در فضاهای شهری و به‌ویژه در محلات تاریخی شهر شیراز به دلایل متعددی از جمله: سرعت بالای زندگی در دوران معاصر، کمبود وقت، عدم امنیت و رشد جرایم در محلات مذکور، بسیار کم‌رنگ‌تر از گذشته شده است که انتظار می‌رود بازیابی، احیا و ارائه تعاریف و روش‌های نوین برای فضاهای شهری بتواند راه‌کار مناسبی جهت فعال کردن زندگی جمعی در بافت‌های تاریخی شهر شیراز باشد.

۴. روش‌شناسی

این پژوهش در زمره پژوهش‌های کمی و کیفی (آمیخته) قرار دارد. روش تحقیق در این پژوهش به‌صورت توصیفی - تحلیلی است. توصیفی است؛ چراکه به توصیف و شناخت فرهنگ و جامعه و بافت‌های تاریخی و شاخصه‌های مرتبط با آن علی‌الخصوص اجتماع‌پذیری و سطح فرهنگی در مراکز جمعی و اجتماعی و عوامل ارتقا و ایجاد آن پرداخته است. تحلیلی است؛ چراکه نیازمند بررسی رابطه میان فرهنگ و جامعه و تاریخ نمودارگیری فضاها در شهر تاریخی شیراز و مراکز جمعی و اجتماعی و راهکارهای جذب مخاطب در بافت‌های تاریخی می‌باشد.

بنابراین، در بخش توصیفی تحقیق، چارچوب اولیه تحقیق با مراجعه به ادبیات موضوعی و فرضیه‌ها ارائه شده است، و بخش تحقیق برای توضیح و تأیید فرضیه‌های منطبق با آن تکمیل شده است. چارچوب تحقیق به‌منظور مطالعه ادبیات تحقیق به درک و نظر کارشناسان و معماران در مورد مراکز اجتماعی که در دوره‌های مختلف تاریخی نمودار گرفته‌اند و تا به امروز با بازسازی‌های مجدد مورد استفاده عموم می‌باشند و نقاط قوت و ضعفشان مشخص است و چه طرح‌ها و فرضیات آتی جهت بهبود این‌گونه مراکز در سایر نقاط مورد بررسی قرار می‌گیرد. از طریق روش‌های میدانی و تحقیقات تاریخی، شاخص‌های مهم و مؤثر اجتماعی، و نمودارگیری فضاهای اجتماعی در زمینه‌های تاریخی و کلمات کلیدی تحقیق ارائه شده است. مطالعات موردی که برای انجام تحقیقات انتخاب شده‌اند، سه فضای اجتماعی مختلف در بافت تاریخی شیراز هستند، این سه فضا مجموعه زندیه و مجموعه شاهچراغ و محله سنگ سیاه شیراز است. ابزار گردآوری داده‌ها در این روش، پرسش‌نامه، مشاهده و حضور در مکان‌های منتخب بود. این پرسش‌نامه برای اندازه‌گیری اجزای فضاهای اجتماعی در زمینه‌های تاریخی و پاسخ به سؤالات و فرضیه‌های تحقیق طراحی شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها توسط محقق از روش اساسی تجزیه و تحلیل محتوا انجام شد. آمار توصیفی و آمار استنباطی از دیگر روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها در این مطالعه است. جامعه آماری در این تحقیق تمامی ساکنان و گردشگران از

مجموعه زندیه و شاهچراغ و محله سنگ سیاه شیراز واقع در بافت تاریخی شهر شیراز می‌باشد. جامعه آماری برای تمامی ساکنان و بازدیدکنندگان از اماکن اجتماعی واقع در بافت تاریخی شیراز و در گروه سنی ۱۵ تا ۶۰ سال می‌باشد. انتخاب حجم نمونه در ابتدا با استفاده از رویکرد کیفی داده‌هایی حاصل از مشاهده و حضور در فضا تحلیل شده است و سپس حجم نمونه در این پژوهش در سطح اطمینان ۹۵ درصد با خطای نمونه‌گیری ۵ درصد، ۱۰۰ نمونه محاسبه شده است. توزیع ۱۰۰ پرسش‌نامه در هر کدام از فضاها (مجموعه زندیه و شاهچراغ و محله سنگ سیاه شیراز واقع در بافت تاریخی شهر شیراز) صورت گرفته است. به این ترتیب، ۳۰۰ پرسش‌نامه در کل توزیع می‌شود و حجم نمونه انتخابی کل ۳۰۰ است. نمودار ۱ جنسیت پرسش‌شوندگان را نشان می‌دهد.

نمودار ۱. جنسیت پرسش‌شوندگان. مأخذ: نگارندگان.

جهت سنجش مدل مفهومی ساخته شده برای ارتقای اجتماع‌پذیری فضاهای اجتماعی، بخشی از شهر شیراز شامل (بافت تاریخی شیراز) منطقه ۸ تقسیمات شهری انتخاب شده است. بافت قدیم شهر شیراز به مساحت تقریبی ۳۶۰ هکتار در قلب شهر جای دارد. این محدوده که ۸/۲ درصد مساحت کل شهر را شامل می‌شود، هسته اولیه نمودارگیری شهر شیراز در آن جای دارد و طی دوران‌های مختلف توسعه و تحولات زیادی را پشت‌سر گذاشته است که حدود آن دروازه‌ها و حصار دور شهر در دوره زندیه می‌باشد. مهم‌ترین مراکز مذهبی شهر و قسمت عمده‌ای از بناها و مجموعه‌های با ارزش تاریخی این محدوده واقع است. درواقع این منطقه شیراز قدیم می‌باشد که طی فرایندهای رشد و توسعه شهری و افزایش جمعیت به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از کل شهرداری آمده که دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد وجود ۴۰۰ اثر بار ارزش، ۸ دروازه و ۱۲ مرکز و چندین محور فرهنگی می‌تواند تبلوری از شیوه زندگی، روابط اجتماعی، آداب‌ورسوم، باورها، تاریخ و هنر و به‌طور کلی بیانگر هویت تاریخی و فرهنگی هر دوره باشد. حفظ و نگهداری و مرمت این آثار و مجموعه‌ها علاوه‌بر این که حیات دوباره‌ای به این آثار می‌دهد، از نظر اقتصادی و اجتماعی نیز هویت تاریخی فرهنگی شهر شیراز را احیا می‌کند. جمعیت ساکن در این منطقه حدود ۷۵۰۰۰ نفر می‌باشد. که حدود نیمی از آن‌ها غیربومی هستند تعداد خانه‌های موجود در بافت تاریخی فرهنگی شیراز ۱۱۱۴۷ واحد می‌باشد.

تصویر ۱. عکس هوای از منطقه ۸ شیراز منبع: گوگل ارت، ۲۰۲۱

هسته فرهنگی تاریخی شهر شیراز به عنوان حوزه فراگیر با وسعتی معادل ۳۷۸ هکتار، طی یک فرآیند تدریجی ۱۳۰۰ ساله نمودار گرفته است. استخوان‌بندی اصلی منطقه بافت قدیم را گذرهای تاریخی، مراکز فعالیت و عناصر شاخص فرهنگی و تاریخی تعریف می‌کند و این بافت یکی از با ارزش‌ترین پهنه‌های شاخص را در منظر شهری شیراز تشکیل می‌دهد. عناصر اصلی بافت تاریخی شامل مسجد و بازار و محله مسکونی است که نمونه‌های منتخب این پژوهش نیز یک مجموعه تاریخی و بازار آن (مجموعه زندیه) یک مکان مذهبی (مجموعه شاه‌چراغ) و یک محله مسکونی (محله سنگ سیاه) همگی از مرکز تاریخی شهر شیراز می‌باشند. در این پژوهش سه محدوده نسبتاً شلوغ که پویایی اجتماعی بیشتری نسبت به سایر مناطق دارند را به عنوان نمونه انتخابی در نظر گرفته‌ایم این سه محدوده شامل مجموعه کریم خان زند و مجموعه شاه‌چراغ و و محدوده سنگ سیاه شیراز می‌باشد.

تصویر ۳. سه محدوده مد نظر جهت بررسی آبی: مجموعه زندیه، قرمز: شاه‌چراغ و زرد: محدوده سنگ سیاه منبع: گوگل ارت، ۲۰۲۱

۵. بخش تحلیل‌ها

پیرو، موارد حائز اهمیت از نظر برآیند نقطه‌نظرات نظریه‌پردازان و تحلیل‌های انجام گرفته به شرح موارد ذیل می‌باشد. به‌منظور آزمون فرضیات، لازم است فرض نرمال بودن داده‌ها با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف مورد بررسی قرار گیرد. این آزمون جهت بررسی ادعای مطرح‌شده در مورد توزیع داده‌های یک متغیر کمی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به دلیل اینکه سطح معناداری عوامل مؤثر بر مؤلفه‌های فضاهای اجتماعی در بافت‌های تاریخی در شهر شیراز (محدوده مرکزی شهر شیراز) شامل ۳ بخش فضای جمعی و تاریخی مجموعه زندیه شیراز، مجموعه شاهچراغ و محدوده تاریخی سنگ سیاه بزرگ‌تر از ۵ صدم است و نیز مقدار آماره کولموگروف-اسمیرنوف بین $+1/96$ و $-1/96$ قرار دارد، فرض صفر تأیید و ادعای نرمال بودن توزیع این متغیرها پذیرفته می‌شود.

جدول ۴. نتایج آزمون نرمال بودن (منبع: نگارنده)

متغیرهای مورد مطالعه	آماره کولموگروف اسمیرنوف	سطح معنی‌داری	فرض نرمال بودن
ادراکی (معنا)	۰.۲۹۴	۰.۷۰۶	نرمال است
اجتماعی	۰.۲۵۵	۰.۷۴۵	نرمال است
کالبدی	۰.۲۴۵	۰.۷۵۵	نرمال است
فعالیتی	۰.۲۳۹	۰.۷۶۱	نرمال است

در این پژوهش به‌منظور اولویت‌بندی بین متغیرها از آزمون فریدمن استفاده شده است. آزمون فریدمن جهت اولویت‌بندی و رتبه‌بندی متغیرها براساس بیشترین تأثیر بر متغیر وابسته می‌باشد. درواقع این آزمون برای مقایسه چند گروه از نظر میانگین رتبه‌های آنها است. ما در این پژوهش از این آزمون استفاده کردیم تا عوامل مؤثر بر مؤلفه‌های فضاهای اجتماعی در بافت‌های تاریخی در شهر شیراز (محدوده تاریخی مرکزی) شامل ۳ بخش فضای جمعی و تاریخی مجموعه زندیه شیراز، مجموعه شاهچراغ و محدوده تاریخی سنگ سیاه را اولویت‌بندی کنیم. نتیجه آزمون فریدمن، شامل دو خروجی می‌باشد. خروجی اول (جدول ۵) به ترتیب تعداد داده‌های هر عامل، مقدار آماره کای‌دو، درجه آزادی و سطح معنی‌داری می‌باشد. به دلیل این که سطح معنی‌داری کم‌تر از ۵ صدم است، بنابراین فرض صفر رد شده و ادعای یکسان بودن رتبه این ابعاد پذیرفته نمی‌شود. و خروجی دوم (جدول ۶) آمار توصیفی است که میانگین رتبه‌های هر عامل را نشان می‌دهد.

جدول ۵. بررسی شاخص‌های آزمون فریدمن

حجم نمونه	درجه آزادی	آماره کای دو	سطح معنی‌داری
۳۰۰	۳	۲۸.۵۲۴	۰.۰۰۰

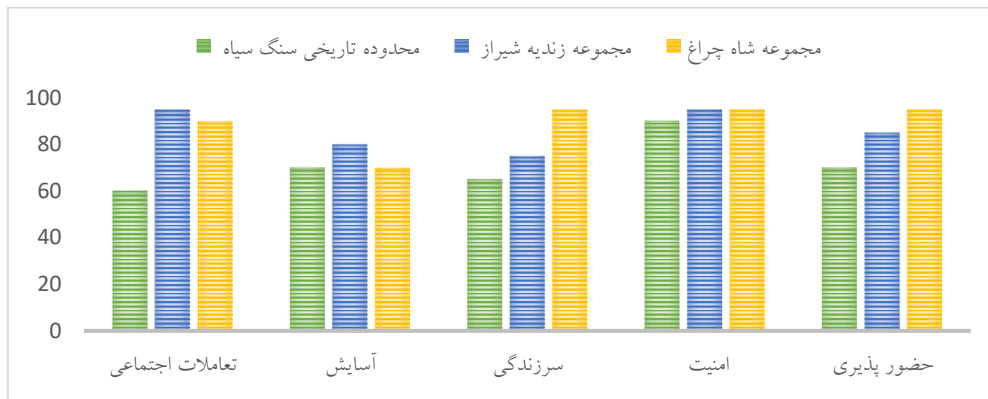
جدول ۶. نتایج آزمون فریدمن براساس عوامل مؤثر بر مؤلفه‌های فضاهای اجتماعی در بافت‌های تاریخی در شهر شیراز

متغیر	میانگین رتبه	رتبه
عامل ادراکی	۱.۹۴۸	۲
عامل اجتماعی	۱.۱۸۴	۱
عامل کالبدی	۲.۶۷۵	۴
عامل فعالیتی	۲.۵۴۲	۳

لذا باتوجه به میانگین‌های ارائه شده در جدول ۶، در سطح اطمینان ۹۵ درصد "عامل اجتماعی"، مهم‌ترین عامل و "عامل کالبدی"، کم‌اهمیت‌ترین عامل مؤثر بر ارتقای اجتماع‌پذیری فضاهای تاریخی در بخشی از شهر شیراز (اراضی تاریخی مرکز شهر شیراز) شامل ۳ بخش فضای جمعی و تاریخی مجموعه زندیه شیراز، مجموعه شاهچراغ و محدوده تاریخی سنگ سیاه هستند.

۵.۱. عامل اجتماعی

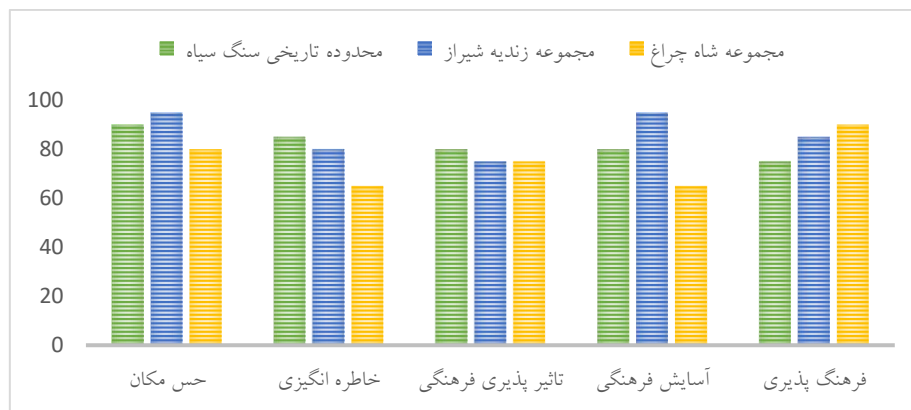
عامل اجتماعی و ابعاد آن (تعاملات اجتماعی، امنیت، حضور، آسایش، نشاط) در مجموعه زندیه شیراز و مجموعه شاهچراغ در وضعیت مطلوبی قرار دارد. اما با توجه به حدود بالا و پایین خط آخر این خروجی، می‌توان نتیجه گرفت که عامل اجتماعی و ابعاد امنیت، حضور، آسایش و نشاط در محدوده تاریخی سنگ سیاه در وضعیت مطلوبی قرار دارد. وضعیت همچنین باتوجه به اینکه سطح معناداری برای بعد تعاملات اجتماعی بیشتر از ۵ درصد است؛ بنابراین میانگین این بعد با عدد ۳ تفاوت معناداری دارد. باتوجه به منفی بودن حد بالا و پایین برای این متغیر، میانگین از این متغیرها کمتر از ۳ است. در نتیجه باتوجه به حد بالایی و پایینی خط آخر این خروجی، می‌توان نتیجه گرفت که بعد تعاملات اجتماعی در وضعیت نامطلوبی قرار دارد.

نمودار ۲. مقایسه معیارهای بعد اجتماعی در فضاهای مورد بررسی. منبع: نگارنده

۵.۲. عامل ادراکی

عامل ادراکی و ابعاد خاطره‌انگیزی، تأثیر فرهنگی و آسایش فرهنگی در محوطه تاریخی سنگ سیاه در وضعیت خوبی قرار دارد. همچنین باتوجه به اینکه سطح معناداری برای ابعاد حس مکان و فرهنگ‌پذیری بیشتر از ۵ درصد است، بنابراین میانگین این ابعاد با عدد ۳ تفاوت معناداری دارد. میانگین این متغیرها کم‌تر از ۳ است. در نتیجه باتوجه به مرزهای بالایی و پایینی خط آخر این خروجی، می‌توان نتیجه گرفت که ابعاد حس مکان و فرهنگ‌پذیری در وضعیت نامطلوبی قرار دارند.

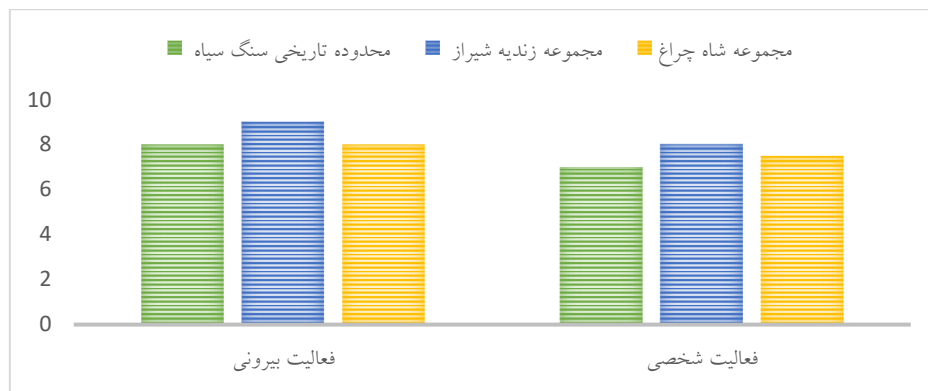

نمودار ۳. مقایسه معیارهای بعد ادراکی در فضاهای مورد بررسی. منبع: نگارنده

نتایج به تفکیک برای هر معیار ترسیم شده است. باتوجه به این معیارها، مجموعه زندیه شیراز نسبت به سایر فضاها فرهنگی‌تر است. متناسب با ضوابط پیشنهادی، این فضا دارای مزایایی از جمله (حس مکان، حافظه، تأثیر فرهنگی، آسایش فرهنگی، مقبولیت فرهنگی) نسبت به سایر فضاهایی است که توانسته است باعث حضور مردم در ساعات مختلف روز شود. آسایش فرهنگی که عامل مهمی است به‌واسطه همین حضور محقق شده است. به‌عبارت دیگر می‌توان گفت آسایش فرهنگی خود باعث اجتماعی‌شدن بیشتر فضا می‌شود. مجموعه شاهچراغ نیز به دلیل داشتن چشم‌انداز مناسب و فضای منظر و عابر پیاده ایجاد شده در آن، گروه‌های سنی متنوع‌تری را در خود جای می‌دهد.

۵,۳. عامل فعالیتی

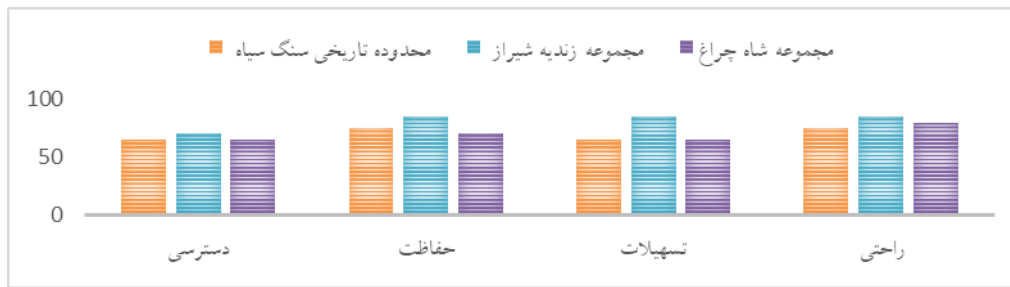
اندازه‌گیری بُعد فعالیت دو معیار دارد. نتایج آزمون به صورت مقایسه در نمودار ۳ نشان داده شده است. در این بعد می‌توان به وضوح بیان کرد که مراکز اجتماعی محلی از فعالیت ضعیفی برخوردار بوده و مجموعه زندیه و جامعه شاهچراغ علی‌رغم استفاده بهتر در مقابل محله سنگ سیاه، مورد توجه قرار گرفته است. افراد بیشتری به فضا می‌روند و در نتیجه اجتماعی‌تر. همچنین به طور کلی می‌توان گفت عامل فعالیت و ابعاد آن (فعالیت و فعالیت خارجی) در مجموعه زندیه شیراز و مجموعه شاهچراغ و محوطه تاریخی سنگ سیاه در وضعیت مطلوبی قرار دارند.

نمودار ۴. مقایسه معیارهای بُعد فعالیتی در فضاهای مورد بررسی. مأخذ: نگارنده

۵,۴. عامل کالبدی

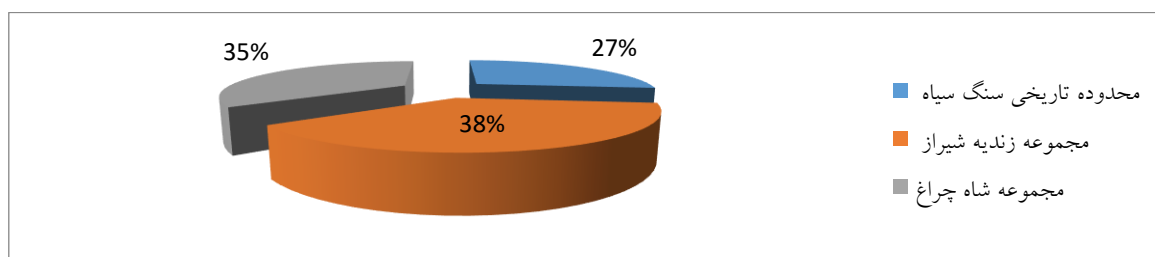
بُعد کالبدی شامل ۴ معیار است که جهت سنجش هر معیار، زیرمعیارهایی در نظر گرفته شده و جهت تحلیل آن‌ها از سه روش کیفی، آمار توصیفی و استنباطی بهره گرفته شده است. باتوجه به حدود بالا و پایین سطر آخر این خروجی، می‌توان نتیجه گرفت که بُعد دسترسی در وضعیت نامطلوبی قرار دارد. عامل کالبدی و ابعاد راحتی و حفاظتی در مجموعه شاهچراغ در وضعیت مطلوبی قرار دارند. همچنین باتوجه به اینکه سطح معنی‌داری برای ابعاد دسترسی و تسهیلات بزرگ‌تر از ۵ صدم است، بنابراین میانگین این ابعاد، اختلاف معنی‌داری با عدد ۳ دارد. باتوجه به اینکه حدود بالا و پایین برای این متغیرها منفی است، میانگین این متغیرها از ۳ کم‌تر است. در نتیجه متناسب با حدود بالا و پایین سطر آخر این خروجی، می‌توان نتیجه گرفت که بُعد دسترسی و تسهیلات در وضعیت نامطلوبی قرار دارند. عامل کالبدی و ابعاد راحتی و حفاظتی در محدوده تاریخی سنگ سیاه در وضعیت مطلوبی قرار دارند. همچنین متناسب با اینکه سطح معنی‌داری برای ابعاد دسترسی و تسهیلات بزرگ‌تر از ۵ صدم است؛ بنابراین میانگین این ابعاد، اختلاف معنی‌داری با عدد ۳ دارد. با توجه به اینکه حدود بالا و پایین برای این متغیرها منفی است، میانگین این متغیرها از ۳ کم‌تر است. در نتیجه با حدود بالا و پایین سطر آخر این خروجی، می‌توان نتیجه گرفت که بُعد دسترسی و تسهیلات در وضعیت نامطلوبی قرار دارند.

نمودار ۵. مقایسه معیارهای بُعد کالبدی در فضاهای مورد بررسی. مأخذ: نگارنده

نتیجه‌گیری

حضور جمعی در مکانی ویژه، تجربه‌ای است که شهروندان شهرهای امروزی به داشتنش حسرت می‌خورند. شهروندان در جای‌جای شهرشان به دنبال فضاهایی هستند که با نیازها و اولویتشان منطبق باشد، احساساتشان را برانگیزد، دیدار هم‌نوعان و دوستان را برایشان میسر سازد و به تعالی روحی آن‌ها کمک کند، و در فضایی علاوه بر کسب آرامش روحی در ارتقای سطح و آموخته‌های فرهنگی‌اش قدم بردارد؛ چراکه گریز از تنش‌های روزمره زندگی و زنده شدن دیدارها تنها در یک بستر اجتماعی امکان‌پذیر است. آنچه که از موارد به‌دست آمده و همچنین مطالعات پیشین کسب می‌گردد آن است که؛ تمامی موارد یاد شده و حائز اهمیت از منظر مخاطبان و آنچه که به‌عنوان اجتماع‌پذیری فضاهای جمعی به‌عنوان رویکرد مورد تحلیل بیان شده از هم‌خوانی بالایی برخوردار است و می‌توان از این حیث نیز چنین نتیجه گرفت که بسیاری از موارد یاد شده و تاثیر گذار در اجتماع‌پذیری، بخشی از خواسته مخاطب در مراکز چون فضاهای اجتماعی و فرهنگی می‌باشد. طی مطالعاتی که صورت گرفت می‌توان به نتایجی از این دست نیز اشاره کرد. مجموعه زندیه شیراز با وجود خدمات و تسهیلات و جذابیت‌هایی که دارد به‌عنوان فضایی موفق عمل کرده و از اجتماع‌پذیری بالایی نیز برخوردار است. باید توجه داشت که استفاده مردم از فضاهای تاریخی محلیشان به دلیل جذابیت این فضاها مشخصاً می‌باشد. چون کارکرد فضاهای مطرح‌شده شهری می‌باشد و محلی نیست.

پیرو، موارد حائز اهمیت از نظر برآیند نتایج پرسش‌نامه و مطالعات انجام گرفته به شرح موارد ذیل می‌باشد:

باتوجه به تقسیم‌بندی معیارها در چهار بُعد کالبدی، اجتماعی، ادراکی (معنایی) و فعالیتی:

۱. بیشترین بخش حائز اهمیت، فعالیت‌ها و اتفاقات انجام شده در محیط می‌باشد که در "بُعد اجتماعی" جای گرفته است شامل تعاملات خود سازمان‌یافته چون برگزاری مراسم‌ها متناسب با مناسبات و رویدادهای

فرهنگی و اجتماعی و مذهبی، تعاملات اجتماعی تصادفی جهت افزایش مشارکت‌های عمومی و دسترسی تمامی اقشار از گروه‌های سنی و جنسی مختلف و علی‌الخصوص حضور قشر فرهیخته جامعه در فضا بدلیل بهره‌گیری از تجارب و نظرات خبرگی این اشخاص، آسایش روانی مخاطبان از حیث وسعت دید، هم‌آوایی با طبیعت و دوری از آلودگی‌های صوتی و آب‌وهوایی و تأمین امنیت و سلامت روانی فضا.

۲. بخش حائز اهمیت بعدی، معنا و حس مکان دریافتی در محیط می‌باشد که در "بُعد ادراکی" جای گرفته است شامل حس مکان، آسایش روانی (هم‌آوایی با طبیعت)، آسایش روانی (کاهش آلودگی صوتی و...)، لزوم حضور قشر فرهیخته، حضور تمامی اقشار و وجود معنا و مفهوم در برنامه‌ها.

۳. در رتبه سوم "بُعد فعالیتی" شامل افزایش فضاهایی جهت انجام گفت‌وگوهای صمیمانه و دوستانه و نیز سایر فعالیت‌های جنبی چون رستوران، کافه‌ها و فروشگاه‌های فرهنگی و صنایع‌دستی و ...

در رتبه بعدی "بُعد کالبدی" مواردی چون دسترسی‌های مجموعه (قرارگیری در بافت شهری، دسترسی به فضای تاریخی شهر و حمل‌ونقل عمومی)، راحتی فیزیکی و تأمین حفاظت از منظر مباحث اقلیمی و ایمنی فضا، تأمین تسهیلات و امکانات کافی، لحاظ کردن مباحث زیبایی‌شناسی، شفافیت فضا، رمزگرایی و ابهام‌های قابل‌کشف در فضا، ایجاد فضاهای نمادین، وحدت و نظم و یکپارچگی در فضا و انطباق با فرهنگ و آداب‌ورسوم در طراحی فضا و همچنین وجود فعالیت‌ها و کاربری‌های متنوع که سبب استفاده افراد مختلف با سلیقه متفاوت در فضا می‌شود.

فهرست منابع و مآخذ

کتاب‌ها

- اسلامی، غلامرضا و کامل‌نیا، حامد. (۱۳۹۳). معماری جمعی، از نظریه تا عمل، تهران: دانشگاه تهران.
- چرمانف، سرج و الکساندر، کریستوفر. (۱۳۹۴). عرصه‌های زندگی خصوصی و زندگی جمعی به جانب یک معماری انسانی، مترجم: منوچهر مزینی، تهران: دانشگاه تهران.
- چینگ، فرانسیس دی. کی. (۱۳۶۸). معمار؛ فرم، فضا و نظم، ترجمه: زهره قراگوزلو، چاپ سوم، تهران: دانشگاه تهران.
- حناچی، پیروز و پورسراجیان، محمود. (۱۳۹۱). احیای بافت شهری تاریخی (با رویکرد مشارکت)، تهران: دانشگاه تهران.
- راپاپورت، آموس. (۱۳۸۴). معنی محیط ساخته شده: رویکردی در ارتباط غیرکلامی، ترجمه: فرح حبیب، تهران: انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- شکویی، حسین. (۱۳۸۳). اکولوژی اجتماعی شهرها، جلد ۲، تبریز: مؤسسه تحقیقات اجتماعی و علوم انسانی.
- شولتز، کریستیان نوربرگ. (۱۳۸۴). معماری، حضور، زبان و مکان. مترجم: علیرضا احمدیان. تهران: نیلوفر.
- صدیق سروستانی، علی‌اکبر. (۱۳۸۱). جزوه جامعه‌شناسی انحرافات، تهران: مرکز آموزش جهاد دانشگاهی.
- فلامکی، محمدمنصور. (۱۳۹۰). باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- کارمونا، متیو. (۱۳۹۰). مکان‌های عمومی، فضاهای شهری، ابعاد گوناگون طراحی شهری. مترجم: زهرا اهری و دیگران. تهران: دانشگاه هنر تهران.
- کارمونا، متیو؛ هیت، تیم؛ اک، تنر و تیسدل، استیون. (۱۳۹۴). مکان‌های عمومی، فضاهای شهری، ابعاد گوناگون شهری، مترجم: فریبا قرائی، زهرا اهری، مهشید شکوهی و اسماعیل صالحی، تهران: انتشارات دانشگاه هنر.
- گل، یان. (۱۳۸۹). فضاهای عمومی و زندگی جمعی، مترجم: علی غفاری و صادق سهیلی‌پور، تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- گل، یان. (۱۳۹۶). زندگی میان ساختمان‌ها: کاربرد فضای جمعی، مترجم: علی اکبری، فرشته کرمیان و نسترن محرابی، تهران: انتشارات پرهام نقش.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۳). جامعه‌شناسی، (منوچهر صبوری)، تهران: تهران.
- لنگ، جان. (۱۳۸۳). آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، مترجم: علیرضا عینی‌فر، تهران: دانشگاه تهران.

لنگ، جان. (۱۳۹۴). آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط). مترجم: دکتر علیرضا عینی‌فر، تهران: دانشگاه تهران.

مدنی‌پور، علی. (۱۳۸۷). فضاهای عمومی و خصوصی شهر. ت: فرشاد نوریان. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

وب سایت رسمی شهرداری منطقه ۸ شیراز، ۱۳۹۹.

هال، ادوارد تی‌هال. (۱۳۸۷). بعد پنهان. مترجم: منوچهر طبیبیان. تهران: دانشگاه تهران.

مقالات

احمدی، علی. (۱۳۹۳). "بررسی وضعیت سرزندگی بافت‌های هدف برنامه‌های بازآفرینی شهری و ارائه راهکارهای ارتقاء آن"، نشریه هفت شهر، ۴۷ و ۴۸، ۹۶-۸۵.

اهری سلماسی، روشنک و خسرونی، مرتضی. (۱۳۹۷). "بازآفرینی فضاهای شهری اجتماع‌پذیر با رویکرد الگوی طراحی مکان سوم (مطالعه‌ی موردی: خیابان امام شهر ارومیه)"، اولین کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین معماری و شهرسازی در هزاره سوم، تهران.

اعتصام، ایرج بلیان اصل، لیلا؛ اعتصام، ایرج و اسلامی، سیدغلامرضا. (۱۳۹۰). "نقش فضای بینابین در هویت‌بخشی به گستره فضایی بافت‌های تاریخی ایران"، هویت شهر، ۵(۸)، ۵۹-۷۱.

پورجعفر، محمدرضا و همکاران. (۱۳۹۰). "پدیدارشناسی هویت و مکان در بافت‌های تاریخی"، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۱(۳)، ۱۱-۲۰.

حاج محمدلو، فاطمه و قدوسی‌فر، هادی. (۱۳۹۶). "بازشناخت مفهوم اجتماع‌پذیری در فضاهای عمومی"، چهارمین کنفرانس بین‌المللی معماری و شهرسازی پایدار.

منصوری، تاج‌الدین و جهان‌بخش، حیدر. (۱۳۹۵). "سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقای تعاملات اجتماعی و اجتماع‌پذیری در فضاهای شهری"، انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، ۷(۱)، ۵۹-۶۵.

محمدی، محمد و آیت‌اللهی، محمدحسین. (۱۳۹۴). "عوامل مؤثر در ارتقای اجتماع‌پذیری بناهای فرهنگی بررسی موردی: فرهنگسرای فرشچیان اصفهان"، نشریه نامه معماری و شهرسازی، ۱۵، ۴۲-۳۷.

نقره‌کار، عبدالحمید؛ حمزه‌نژاد، مهدی؛ باقری، حسین. (۱۳۹۳). "اجتماع‌پذیری در حیاط خانه ایرانی (شناخت ویژگی‌های تقویت‌کننده حضور در حیاط، از طریق تحلیل سکنس‌های سینمایی)"، معماری و شهرسازی ایران، ۵(۷)، ۶۶-۵۸.

منابع انگلیسى

Books

Altman, I. (۱۹۷۵). *The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory, Crowding*. California: Brooks/Cole

Barker, R. G. (۱۹۶۸). *Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Hall, Edward T. (۱۹۹۰). *The Hidden Dimension*. N.Y: Doubleday

Hofstede, G. (۱۹۸۰). *Cultures consequences*, California: Sage.

Jenks, M and Colin, J. (۲۰۱۰). *Dimensions of the Sustainable City*. London: Springer

Mintzberg, H. (۱۹۷۶). *Planning on the Left side and Managing on the Right*. Harvard Business Review. July-Aug. ۷۶

Scheiwiller, Staci G. (۲۰۱۴). *Performing the Iranian State: Visual Culture and Representations of Iranian Identity*. London: Anthem Press.

Tybaldz, F. (۲۰۰۸). *Urban-oriented citizens*. Translated to Persian by Ahmadinejad, M. Isfahan: Khak.

Van Raaij, W. F. (۲۰۱۴). *Shopping Center Evaluation and Patronage in the City of Rotterdam*. Economic Psychology. Rotterdam: Erasmus.

Whyte, W. (۱۹۸۰). *Social life of small urban space*. Conservation. Project for Public Spaces, US nonprofit organization for creating and sustaining public places. www.pps.org.

Papers

Michael Y MAK, and Clinton J PEACOCK. (۲۰۱۱). "Social Sustainability: A Comparison of Case Studies in UK, USA and Australia", ۱۷th Pacific Rim Real Estate Society Conference, Gold Coast.

Lorraine Rossignol. (۲۰۱۴). "En Iran, on a soif de culture sous la censure", *Le monde*, ۲۲ June ۲۰۰۷. Consulté le ۱۶ December.

Lynch, K. (۱۹۷۲). "The openness of open space. Art of environment", Aidan Ellis.